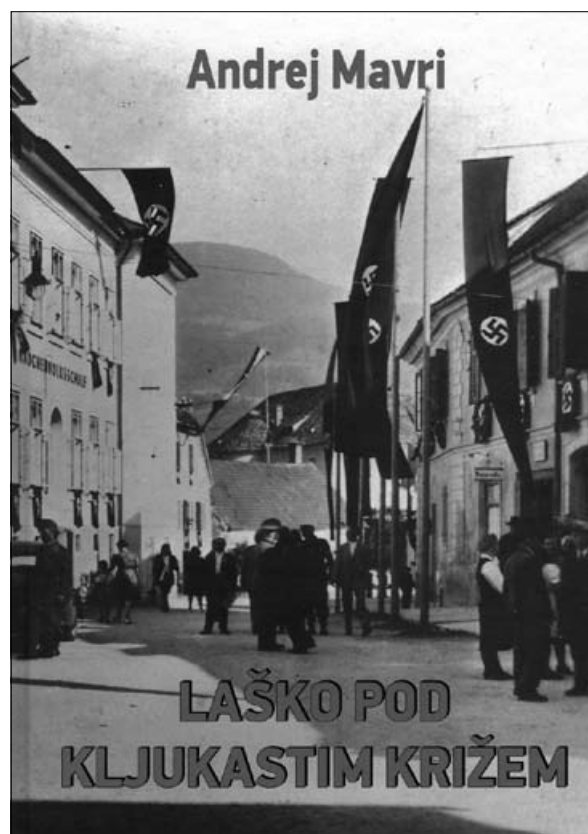

Laško (1941-1945)

Andrej Mavri: *Laško pod kljukastim križem*. Slovenske Konjice: Grafoplast, 2016. 312 strani.

Splošno zgodovino Laškega s širšo okolico obravnava kar nekaj knjig. V zadnji, ki zajema tudi čas do 1945 pa je obdobje druge svetovne vojne in narodnoosvobodilnega gibanja obdelano bolj na splošno. O tej tematiki je namreč za območje Laškega objavljeno le zelo malo zgodovinskih del. Za del laške občine je objavljena le knjiga *Iz trpljenja in krvi. Laško in Rečica v borbi za svobodo* (1958). Zgodovinski zapis za laško območje v obdobju 1941-1945 je prispeval tudi ljubiteljski zgodovinar Edo Jelovšek, a ta ni objavljen, v tipkopisu ga hrani laška knjižnica. Z laško zgodovino tega obdobja se je ukvarjal tudi Lojze Požun, ki je obljubil ustrezen prispevek o tej tematiki, ki naj bi izšel v Laškem zborniku ob 750. letnici kraja Laško leta 1977, a zaradi bolezni slednji prispevka ni uspel zaključiti. Lani pa je izšla knjiga laškega rojaka in amaterskega zgodovinarja Andreja Mavrija z naslovom *Laško pod kljukastim križem*. Menim, da je Mavrijeva knjiga uspela kombinacija na terenu zbranih podatkov in podatkov iz arhivskih virov, ki jih je avtor veliko uporabljal.

Uvodoma je nekaj splošnih poglavij, ki jih uva-ja spremna beseda dr. Tončka Kregarja in kratek pregled obdobja med vojnama. Opisan je teritorij sedanje občine Laško, ki je bila tedaj upravno-politično razdeljena na občine Jurklošter, Laško, Marija Gradec, Sv. Krištof., Sv. Lenart in Zidani Most. Na kratko je opisano njeno gospodarstvo, posebej tedanji premogovnik v Rečici in tedanje toplice v Laškem. Opisano je tudi tedanje strankarstvo, kjer je v mestu samem prevladovala liberalna stranka z dolgoletnim županom, advokatom dr. Franom Rošem, na podeželju pa Slovenska ljudska stranka, kjer je zadnjih pet let, z mestom Laško vred, županoval kmet Karel Hrastnik iz Stopce. Nato sledi sestavek o laških Nemcih, ki so v trgu Laško prevladali šele od srede 19. stoletja, zaradi priselitve državnih in železniških uradnikov ter osebja v tedanje toplice. Odtlej je Laško postalo pravo nemško gnezdo.

Slovenci so se sicer začeli tudi precej uveljavljati, k njihovem sicer majhnemu uspehu pa so največ pripomogli priseljeni zavedni Slovenci, kirurg (neke vrste zdravnik) Žnidaržič, ki se je prvi v Laškem podpisoval v gajici s tremi strešicami, pivovarnar Kukec, ki je postavil novo pivovarno v Podšmihelu in je zaposloval le Slovence in trgovska družina Elsbacher, ki je izvirala iz Kanalske doline, ki je tedaj spadala pod Koroško. Slovenstvo so podpirali tudi laški kaplani in odvetniki.

Neposredni nenapovedani napad Nemčije na Jugoslavijo se je zgodil 6. aprila 1941 z bombardiranjem Beograda. V knjigi je podrobno opisano, kako so Laščani doživljali napad, ker so nemška letala Laško preletavala. V Laško je nemška armada, oz. 1. gorska divizija prispela iz Dravograda, prek Slovenj Gradca in Mislinjske, Šaleške in Savinjske doline na veliki petek, 11. aprila 1941 dopoldne. Tu se je zadrževala le nekaj časa, nato pa je po dolini Savinje, Save in Mirne, prek Novega mesta in Metlike odhitela proti Karlovcu. Nekaj drugih enot je ostalo v Laškem, kjer so razoroževale bežeče jugoslovanske vojake in jih pripravljale za ujetništvo.

Laški Nemci in nemškutarji so prve nemške vojake, ki so se pripeljali v eskorti in v paradnih uniformah, sprejeli pri hotelu *Henke* (zdaj *Hum*) z navdušenjem in s cvetjem ter jih pogostili s slaščicami, pecivom, bomboni in s pijačami. Na skoraj vseh hišah so bile že izobešene nemške zastave s kljukastim križem. Za vojaki so začeli prihajati na Spodnje Štajersko predstavniki nove civilne oblasti, večinoma z območja anektirane Avstrije, ki so se od začetka opirali na domače nemškutarje. Okupacijske oblasti so 14. aprila 1941 razpusile stare občinske odbore, politični komisarji pa so 15. in 16. aprila imenovali nove župane iz vrst uradnikov, nekaj pa tudi iz vrst Nemcem lojalnih Spodnještajercev. Župani so bili podrejeni celjskemu deželnemu svetniku. Okupator je ozemlje Spodnje Štajerske priključil Štajerski pokrajini (*Gau Steiermark*), ki jo je vodil pokrajinski vodja Nemške socialistične delavske stranke gauleiter dr. Siegfried Überreiter. Prejšnjo upravopolitično sestavo laškega okraja so kar precej preuredili. Prejšnjemu laškemu okraju so priključili še občine Radeče, Sv. Jurij pod Kumom, Polšnik, Dole pri Litiji, del občine Sv. Križ in Šent Janž ter občini Zagorje in Mlinše. Nemški Tretji rajh je Spodnjo Štajersko vključil v svojo državo, vendar zgolj za interno poslovanje. Okupatorji so takoj začeli izdajati tudi svojo zakonodajo in preurejati sodstvo. Šolstvo naj bi služilo hitremu ponemčevanju spodnještajerskega prebivalstva. Slovenska beseda se javno ni smela izreči. Nacistični režim je bil seveda hud sovražnik katoliške cerkve, posebej v teh krajih, ker jo je štel za zagovornico in nosilko slovenstva. Zato je izselil na Hrvaško in v Srbijo približno 80% spodnještajerskih duhovnikov. Iz laškega območja je izselil župnike iz Sv. Jedrti, Sv. Lenarta, Sv. Ruperta in Jurkloštra ter laškega kaplana. V Laškem je ostal prileten nadžupnik in dekan dr. Franc Kruljc. Ker je bil slovenski jezik tudi v cerkvi prepovedan, je nadžupnik vse obrede opravljal v latinščini. Cerkvene pesmi je prevedel v latinščino, melodija pa je seveda ostala enaka. Tako je bilo slišati, kakor da pojejo slovenske pesmi.

Edine politične organizacije Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) (*Steirische Heimatbund*) tukaj ne kaže predstavljati, ker je ustrezno opisana že v drugih publikacijah, prav tako Bojno moštvo (*Wehrmannschaft*) in njegove prisilne pripadnike. Rudniške in industrijske straže (*Werkschutz*) so okupatorji vpeljali že takoj po prvih partizanskih

industrijskih sabotažah. Sestavljali so jo večinoma priseljeni nacisti, pozneje so za dopolnitev vključevali tudi domače nemške simpatizerje in ovaduhe ter znane delomrzneže. Dokaj izčrpno je opisano tudi gospodarstvo laškega kraja v času okupacije. To se je takoj po zasedbi zelo razraslo, vsi brezposelni pa so takoj dobili zaposlitev. Pozneje je gospodarstvo zaradi trajanja vojne in partizanskih sabotaž precej usihalo, večina podjetij pa je vseeno vsaj v zmanjšanem obsegu delovala skoraj do konca vojne.

V zapisu *Priprave na upor* je navedeno, da je Centralni komite komunistične partije (KP) že v maju 1941 ustanovil poseben pokrajinski komite za Štajersko, Prekmurje in Koroško. To je bilo nujno zaradi tega, ker je bil na Štajerskem drug okupator, kakor v Ljubljani in so meje postajale čedalje manj prehodne. Za sekretarja tega komiteja je bil imenovan Slavko Šlander, ki je bil že od leta 1932 sekretar celjskega partijskega okrožja. Seveda je takoj sklical sestanek. Naslednja konferenca je bila v gozdu na Ostrožnem. Tretja je bila na Golovcu pri okoliškem pokopališču. V Celju je bilo v mesecih pred vojno kar nekaj sestankov, na katerih so sodelovali uglednejši celjski komunisti in se dogovarjali o pripravah za upor. Tak sestanek je bil tudi v Laškem že leta 1940 v gostilni Emilije Rozin (kjer je zdaj trgovina *Laščanka*), ki so se ga udeležili zastopniki vseh v Laškem obstoječih strank, seveda brez Slovenske ljudske stranke. Posredno se ga je udeležila tudi KP, s tem da je zaprosila člana neke druge stranke, da na sestanku izjavi, da KP soglaša z vsemi sklepi, ki bodo sprejeti na tem sestanku. Najbolj pomemben je bil sestanek v Kojzici pri Šmarjeti oz. Rimskih Toplicah, kjer so razpravljali o organizaciji Osvobodilne fronte (OF) in njenih nalogah. Ustanovili so tudi Pokrajinski odbor OF za Štajersko. Nadaljnjih sestankov tu ne moremo navajati.

Okupatorji so takoj po zasedbi začeli z izseljevanjem zelo zavednih Slovencev, ki so seveda bili nasprotniki Nemcev, na Hrvaško in v Srbijo. Seznam so pripravili nemški tajni zaupniki in nemška peta kolona, ki je bila v zadnjih letih infiltrirana v vse državne organe, v policijo in žandarmerijo. Izbor izseljencev je koordiniral Avstrijski jugovzhodni inštitut (*Südostinstitut*) v Gradcu. V noči s 17. na 18. aprila so v Laškem aretirali 35, dejansko pa je bilo izseljenih preko 300 Laščanov, vse z namenom čiščenja slovenskega elementa s Štajerske. V prvem

valu naj bi iz Spodnje Štajerske do 5. julija 1941 izselili 5.000 Slovencev V drugem valu, od 10. julija do 30. avgusta 1941 naj bi izselili 25.000 Slovencev. Tretji val naj bi obsegal 65.000 slovenskih kmetov iz obmejnih krajev Spodnje Štajerske in okoli 80.000 slovenskih kmetov iz južnih obmejnih krajev na Gorenjskem. Oboji bi morali biti izseljeni v času od 15. septembra do 31. oktobra 1941 na Hrvaško.

Po uredbi z dne 6. junija 1941 so prešle v last štajerske oblasti elektrarna Fala s svojimi transformatorskimi postajami, Trboveljska premogokopna družba z vsemi njenimi rudniki, premogovnik v Velenju in Kranjske deželne elektrarne. 23. junija istega leta je najbrž zaradi propagirane rasne čistosti izšla uredba o sklepanju zakonske zveze, po kateri sta morala ženin in nevesta za veljavnost zakona pridobiti soglasje samega šefa civilne uprave. Če pa sta imela ženin in nevesta stalno ali vsaj začasno člansko izkaznico ŠDZ pa je lahko izdal dovoljenje tudi župan.

V poglavju *Pravosodje* je opisano, kako je okupator odpravil prejšnja sodišča in organiziral svoje izpostave. Za območje Laškega je bila taka izpostava v Celju. Te izpostave so se ukvarjale predvsem z natančno predpisanimi civilnimi nepravdnimi zadevami. Pravih sodišč v bivših okrajih okupator ni nikoli vzpostavil. Policijska oblast – upravni policijski in orožniški funkcionarji so lahko izrekli mandatne kazni, tudi zaporne in denarne kazni, vendar le do določenega obsega. Za obravnavo nepolitičnih hudodelstev je bil pristojen kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru, za politične pa Gestapo (*Geheime Staatspolizei*). Referent na Gestapu je po zaslišanju osumljenca, ki je bilo lahko tudi poostreno (praviloma z udarci), sestavil sklepno poročilo s predlogom kazni. Ta je lahko bila izgon v koncentracijska taborišča I., II. in III. stopnje ali pa usmrtitev.

Z interno priključitvijo Spodnje Štajerske k Nemškemu rajhu je država pridobila možnost, da je ustrezne letnike moških postopoma mobilizirala v redno nemško armado (*Wehrmacht*), pa tudi v paravojaške enote SS (*Sturmstaffel*) in SA (*Sturmabteilung*). Moške, ki so vojaščino že odslužili v jugoslovanski armadi, so po mobilizaciji kot »Kanonenfutter« poslali neposredno na vzhodno fronto,

mladi rekruti pa so morali opraviti najprej običajne vojaške vaje. Za mladeniče, ki jih niso poslali v armado in za dekleta pa je bila predpisana obvezna služba (*Arbeitsdienst*), za nekatere poklicne profile moških pa je bilo predpisano tudi obvezno delo v Organizaciji Todt.

V poletju in jeseni 1941 so potekali sestanki posameznih skupin upornikov – prihodnjih partizanov in aktivistov. Za vse datumi niso znani. Na enem teh sestankov so voditelji hudajamskih knapov, v bistvu klerikalni sindikalisti Jugoslovanske strokovne zveze, predvsem Lojze Lešnik, sklenili, da bodo v uporabi sodelovali s komunisti v enotni fronti. Na sestanku junija 1941 so člani istega sindikata sklenili, da bodo skupno nastopali s krščanskimi socialisti in komunisti. O tem so po Tonetu Fajfarju obvestili vodstvo KP Slovenije v Ljubljani. Širši sestanek na temo organiziranja OF je bil 6. julija 1941 v Govcah pri kmetu Blažu Kurniku, kjer so postavili odbor OF za celjski okraj. Naslednje seje odbora so bile pri Rebeku v Celju. Vsak odbornik je imel poleg rednih zadolžitev tudi določen teren, na katerem je moral organizirati sestanke in postavljati odbore vaških organizacij OF. Agitacijo za območje Laškega in Rečice je prevzel Lojze Lešnik. V Laškem je bilo več skupin pristašev osvobodilnega gibanja: krščanski socialisti, sokoli, mladina, socialni demokrati in primorski priseljenci. Člani klerikalne stranke se teh sestankov niso udeleževali. V Ložah je bil 10. oktobra 1941 ustanovljen terenski odbor OF. V njem je bil tudi prejšnji klerikalni politik Matevž Deželak. Nadaljnje ustanavljanje in delovanje teh skupin ne kaže opisovati.

V naslednjem odseku so opisane prve partizanske enote. Prva je bila Celjska četa. Njeno delovanje in žalosten konec sta skrbno opisana. Ker pa obstaja o Celjski četi kar nekaj ustreznih zapisov, lahko njeno obravnavo na tem mestu opustimo. Morda velja omeniti, da so jo sestavljali skoraj sami komunisti, ki so bili v stari Jugoslaviji zaradi članstva v KP po več let zaprti v kaznilnicah v Lepoglavi v Hrvaškem Zagorju in v Sremski Mitrovici. Druga je bila Savinjska četa, ki je delovala bolj na obrobju laškega območja. Tretja je bila Revirska četa, ki je nastala z združitvijo Trboveljske čete in zagorske partizanske skupine na Čemšeniški planini 1. avgusta 1941. Četrta enota je bil Štajerski partizanski bataljon, ki je nastal iz Savinjske čete. Tudi ta ni deloval na

laškem območju. Peta enota je bila Modrasova četa, ki je delovala je na vsem laškem območju, še največ pa na Kozjanskem. Šesta enota je bila Štajerska četa, ki so jo ustanovili na Dolenjskem in jo poslali na Kozjansko, da bi okrepila Kozjansko četo. Kozjanski bataljon je bil ustanovljen z namenom, da bi se razrasel v Kozjanski odred, deloval pa je v raznih krajih Spodnje Štajerske. Veličkovo četo – imenovano po Lojzetu Hafnerju – Veličku, so ustanovili na Dobrovljah nad Braslovčami in je delovala na območju Šmohorja, Mrzlice in Gozdnika. Pogosto je minirala progo med Celjem in Laškim.

Med uspešnimi akcijami prvega štajerskega bataljona je bil napad na premogovnik Huda jama v Rečici. Ta napad je politično vodstvo odporniškega gibanja načrtovalo z namenom, da bi okrepili zaupanje prebivalstva v odporniško gibanje in krepili narodno zavest Slovencev na Štajerskem, ki je zaradi nemške propagande bila marsikje zelo šibka. Partizani so bili uspešni in pridobili veliko razstreliva, vžigalne kapice in vrvice, kar je bila zaloga za miniranje proge med Celjem in Zidanim Mostom. Aktivisti OF so na vso moč delali reklamo s tem zares uspešnim napadom. Organizacije OF so se prerodile.

V večini zgodovinskih knjig so o obravnavanem obdobju opisani predvsem dogodki (aretacije, izseljevanje, zapori, zasliševanje, mučenje, streljanje, obešanje, odpošiljanje v koncentracijska taborišča, policijske patrulje, večje ali manjše hajke itd.), akterji ali žrtve pa so ostajale bolj v ozadju. Posebnost Mavrijeve knjige pa je, da je poudarek na osebnostih, ki so bili borci ali aktivisti v narodnoosvobodilnem gibanju, torej akterji in padli partizani ali siceršnje žrtve, seveda vse v zvezi z lokalnimi dogodki. Skoraj za vsakega v knjigi omenjenega upornika je avtor knjige sestavil kratek biografski sestavek, večinoma s fotografijo, prikazal je njegovo uporniško delovanje in trpljenje in naposled preživetje ali smrt. Takih junakov je v knjigi opisanih kar 44 (v nekaj primerih so zajete cele družine) in pri vsakem njihovem zapisu je navedena presenetljiva množica podrobnosti.

V zadnjem mesecu vojne so se na laško območje zgrinjale različne formacije, tako tiste, ki so vojno izgubljale, kot tiste, ki so bile zmagovalke. Dolina Savinje med Zidanim Mostom in Celjem je posta-

jala vse pomembnejša prehodna pot za umik prvih in za napredovanje drugih.

Opisati pa gre tudi pojav četnikov na Štajerskem. Na levem bregu Savinje med Laškim in Zidanim Mostom so se najbrž okoli 10. aprila 1945 pojavili četniki pod poveljstvom Jožeta Melaherja – Zmagoslava. Ljudje so jih tedaj in vsa povojna leta šteli za belogardiste. Melaher je bil aktivni član Slovenske ljudske stranke. Po kapitulaciji Jugoslavije se je povezal z organizacijo OF, v kateri je zastopal katoliško skupino. Uspelo mu je oditi v Ljubljano, kjer je navezal stike z ustanovitelji Slovenske legije – vojaške organizacije predvojnih strank. Poleti 1942 ga je gestapo zaprl »zaradi komunistične dejavnosti«. Nato so ga izpustili. Postopno je pridobival zaupnike in širil svojo ilegalno organizacijo od predmestja Maribora po Slovenskih goricah do Ljutomera. Imenovali so se Slovenski četniki na Štajerskem ali pa Zmagoslavovi četniki. Oblečeni so bili v nemške vojaške uniforme. Na glavi pa so imeli kape z jugoslovanskimi kokardami. Ti četniki so se v zimi 1944/1945 znašli v težki situaciji, saj so imeli kot nasprotnike tako Nemce kot partizane. Zmagoslav je rešil to težavo s tem, da je 30. januarja 1945 na gradu Vurberk sklenil sporazum o nenapadanju z vodjo ŠDZ Franzem Steindlom, v zameno pa so bili še oskrbovani z orožjem, uniformami, strelivom in hrano. Nato je Zmagoslava sprejel njegov komandant general Ivan Prezelj – Andrej. On je dal povelje, da mora njegova skupina zaščititi železniško križišče Zidani most za primer, če bi zahodni zavezniki prodirali iz Italije skozi Slovenijo proti vzhodu. Bali so se, da bi Nemci ob umiku železniško križišče v Zidanem Mostu pognali v zrak. Po prihodu na območje Laškega so se nastanili v graščini na Marija Gradcu, drugi del v šoli na Razborju, poveljniško mesto pa so imeli na domačiji predvojnega zadnjega laškega župana in politika Slovenske ljudske stranke oz. tedaj krovne Jugoslovanske radikalne zajednice Karla Hrastnika v vasi Stopce blizu Laškega. Kot je bilo že omenjeno, je bilo tedaj na laškem območju zelo malo partizanov, saj je vodstvo partizanske vojske edino tukajšnjo enoto, Kozjanski odred, preko Hrvaškega Zagorja poslalo s strateško nalogo zasesti Prekmurje, kjer dotlej ni bilo partizanov.

Med štajerskimi četniki je bil tudi Laščan Marjan Fretze, ki je izviral iz ugledne laške družine, ki

je imela v središču mesta pekarno in gostilno. Po končani ljudski šoli je hodil v mariborsko gimnazijo. Zadnje leto ga je verouk učil prof. Potokar z Breznega pri Sedražu. Stike je imel tudi z Jožetom Tovornikom, ki je študiral medicino v Ljubljani. Že v aprilu 1941 se je udeležil sestanka klerikalno usmerjene skupine, ki je razmišljala, kako se upreti okupatorju. Naslednje sestanke so imeli v mariborskem parku. Iz te osnovne skupine se je v povezavi z Melaherjem in s Slovensko legijo razvila gornja četniška skupina. Poveljnik te skupine Zmagoslav je menda že po koncu vojne dal povelje, da se naj vsi člani te skupine s tovarnjaki odpeljejo na Avstrijsko Koroško, kjer so se v vasi Lansdorf 12. maja predali angleški vojski. Prve tri tovarnjake so Angleži poslali v Italijo. Preostali četniki so ostali zajeti skupaj z domobranci na Vetrinjskem polju pri Celovcu. Od tam so jih po 24. maju vrnili v Slovenijo v roke partizanom. Doletela jih je enaka usoda kakor vrnjene domobranci in večina je bila usmrčena na skrivnih krajih.

V odseku *Tretja (Črnogorska) divizija partizanske vojske* je opisano prodiranje enot partizanske vojske proti Spodnji Štajerski, v glavnem ob reki Savi in Savinji. Pred seboj je gnala množico beguncev, nemško armado in razne vrste pronemško usmerjenih vojaških enot, kakor npr. enote prejšnjega sovjetskega generala Vlasova, ki je prestopil na nemško stran. Nadaljnji opis tega dogajanja bomo zaradi preobsežnega opisa tu opustili.

Po železnici pa so se domala sklenjeno pomikali vlaki proti Celju. Laški nemški oblastniki in njihovi laški podporniki so se že prej dokončno odpravili proti severu. Prek Kozjanskega in Laškega so skušali proti Koroški bežati hrvaški ustaši in številni civilni Hrvati, v glavnem ženske z otroci in starčki nad 60 let, ki so po Kozjanskem in po okoliških vaseh laškega območja prosili za hrano in pijačo. Skupine civilistov brez ustašev so bile kar miroljubne, skupine, v katerih so bili ustaši pa so bile skrajno agresivne, najhujše pa so bile skupine samih ustašev, ki so na svoji poti skozi vasi streljale domačine. Pri mojih znancih blizu Vrha nad Laškim so ustaši ustrelili desetletnega domačega sina na pragu domače hiše in v kamri osemdesetletno starko.

Po umiku nemške vojske iz Laškega so 8. maja v mesto prišli pripadniki Okrožnega načelstva narodne zaščite Jurklošter – Laško z načelnikom Brankom Defarjem – Stričkom, ki je vzpostavil komando mesta. Okrožni odbor OF je vzpostavil civilno oblast. Predsednica Mestnega ljudskega odbora Laško je postala partizanka Vera Suhar, ki je pred odhodom v partizane služila pri tedanjem županu in vodji ŠDZ Leu Hermanu za služkinjo ali kuharico. Ona je bila živ dokaz, da je v novi državi prišel na oblast delavski razred.

Jože Maček